

ρια, και ανάμεσά τους τα αθωνίτικα, είναι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ζητήματα της βυζαντινής ιστορίας, καθώς είναι συνυφασμένο με την αυτοκρατορική πολιτική, με τις παραγωγικές σχέσεις στην ύπαιθρο, με το μοντέλο της αγιοσύνης που πρόβαλλε η βυζαντινή κοινωνία...

...Όταν το 1884 ιδρύθηκε η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, ο εκ των ιδρυτών της Γ. Λαμπάκης ονόμαζε τα αντικείμενα που μελετούσε – αντικείμενα ανάλογα προς αυτά που εκτίθενται στη Θεσσαλονίκη – «ε-ρά κειμήλια» και θεωρούσε τη Χριστιανική Αρχαιολογία κλάδο της Θεολογίας. Στη σημερινή συγκυρία, 100 και πλέον χρόνια μετά, οι απόψεις του Λαμπάκη, όταν διατυπώνονται με τόση έμφαση, ηχούν άκομψες, ανιστορικές και εκ του πονηρού. Φαίνεται ότι με την πολιτιστική πρωτεύουσα ξαναβρέθηκε ο κρίκος που μας έδενε με το παρελθόν. Εκχωρήθηκε όμως αμαχητί στους μοναχούς και τους καθαρόαιμους Έλληνες να τον σφυρηλατήσουν...

Τόνια Κιουσοπούλου

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΗΣ ΚΛΕΙΣΤΗΣ ΚΑΙ Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΗΣ ΑΝΟΙΧΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ του Κωνσταντίνου Π. Ρωμανού

ΜΙΑ συμπαγής, κλειστή, παραδοσιακή κοινωνία αναμφίβολα φαίνεται σήμερα, σε πολλούς σκεπτόμενους Έλληνες, η σωστή απάντηση στην προβληματική της διατήρησης της εθνικής ταυτότητας, εν όψει των προκλήσεων και κινδύνων που εμπεριέχει η αυξανόμενη εμπλοκή της Ελλάδας στην Δύση. Παρά ταύτα, δεν υπάρχει πολιτισμός που ιστορικά αντίκειται περισσότερο σε οιαδήποτε προσπάθεια φονταμενταλιστικής περιχαράκωσης από τον ελληνικό. Η πρωτοτυπία των αρχαίων Ελλήνων συνίσταται στο ότι πέρασαν από την παιδεία της κλειστής κοινωνίας στην παιδεία της ανοιχτής κοινωνίας.

Σε συνέντευξή του στην «Ελευθεροτυπία», στις 27 Μαΐου 1997, ο Κώστας Ζουράρις υπεστήριξε την άποψη ότι η διδασκαλία των θρησκευτικών στα σχολεία πρέπει να

έχει «ομολογιακό χαρακτήρα», κατά το υπόδειγμα της αρχαίας Ελλάδας. Το σύστημα του ελληνικού πολιτισμού ήταν πάντοτε κοινοτικό, απέκρουε κάθε «συγκρητισμό» ή «εκλεκτικισμό» και επέβαλλε με σιδηρά πυγμή την «διδασκαλία των θεών και ηρώων», τα «θέσμια» της πόλης. Κανένας δεν ερωτάτο «τι ήθελε να διδαχτεί», ο σώφρων μαθητής «έβγαζε τον σκασμό!» – Έτσι ο Κώστας Ζουράρις.

Η μεγαλύτερη αδυναμία της αντίληψης του Κώστα Ζουράρι έγκειται στο ότι αναγκαστικά αδυνατεί να εξηγήσει την εξέχουσα θέση του ελληνοισμού στην ιστορία της παιδείας ως τις ημέρες μας – τους λόγους για τους οποίους η ελληνική παιδεία επεβλήθη διαχρονικά σε τόσο διαφορετικούς λαούς, όπως τους Ρωμαίους και τους Εβραίους, τους Γερμανούς και τους Ινδούς. Όπως όλοι γνωρίζουμε, σε κάθε ανθρώπινη κοινωνία η παιδεία γενικώς διασφαλίζει την αναγκαία αναπαραγωγή των γνώσεων, ιδανικών και θεσμών που συγκροτούν την ιδιαίτερη ταυτότητα της κοινωνίας – δηλαδή η παιδεία είναι για την *αναπαραγωγή της κοινωνίας* ό,τι η βιολογική συνεύρεσις των δύο φύλων για την *φυσική διαιώνιση* του Ανθρώπου. Αν και η ελληνική παιδεία δεν απέβλεπε σε τίποτα άλλο εκτός από την αναπαραγωγή των θεσμών του κράτους-πόλεως, εις τίποτα δεν θα *διέφερε* λειτουργικά από την αναγκαστική παιδεία αναπαραγωγής της όποιας τυχούσας κοινωνίας ανθρώπων και δεν θα *ενδιέφερε*, ως εκ τούτου, κανένα λαό πέρα από τους ίδιους τους Έλληνες.

Στην πραγματικότητα αντιστοιχεί ο λειτουργικός ορισμός: «αναπαραγωγή της κοινωνίας» στην κατάσταση της παιδείας κατά την αρχαϊκή περίοδο της ελληνικής ιστορίας, όταν οι ρίζες της παιδείας ήσαν ακόμη βαθύτατα θρησκευτικές. Η απόλυτη ιδιοτυπία της ελληνικής παιδείας έναντι της Ανατολής αναδεικνύεται για πρώτη φορά κατά τους χρόνους των Σοφιστών, όταν η επιτεινόμενη κρίση των αρχαίων θρησκευτικών παιδευτικών αξιών θα οδηγήσει τον Πρωταγόρα στην διατύπωση της χαρακτηριστικής πρότασης ενός νέου, ενσυνείδητου παιδευτικού ιδεώδους: «πάντων χρημάτων μέτρον εστίν άνθρωπος». Η «ανακάλυψη του Ανθρώπου, η συνειδητή

έρευνα της φύσεώς του και των νόμων που την διέπουν, ο κεντρικός προσδιορισμός του Λόγου, ο οποίος αποτελεί το γενικώτατο γνώρισμα όλων των ανθρώπων, η «μόρφωση» του ανθρώπινου όντος, μέσω μίας εξειδικευμένης αγωγής που μεθοδικά αναδεικνύει όλες τις ηθικές και διανοητικές αρετές για τις οποίες αυτό το υπέρτατο έργο τέχνης, το ανθρώπινο ον, είναι ικανό, τέλος η αισιόδοξη πίστη της δημοκρατικής Ελλάδας στο «μορφώσιμο» της ανθρώπινης φύσης και στην ικανότητα αυτής να δεχθεί το Αγαθό: ίδου μερικοί νέοι κεντρικοί προσδιορισμοί της έννοιας που ο ώριμος ελληνικός πολιτισμός έδωσε στην παιδεία, προσδιορισμοί που έχουν ενδιαφέρον για όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως εθνικής προελεύσεως, χρώματος, κοινωνικής τάξεως κ.λπ. Το ανθρωποκεντρικό ιδεώδες ήταν εξ αρχής προορισμένο να διαρρήξει τα τείχη της κλειστής αρχαϊκής κοινότητας, που ως τότε αποτελούσε τον κανόνα στις ανθρώπινες κοινωνίες και να θέσει τις βάσεις του οικουμενισμού που τόσο εύστοχα διετύπωσε ο δραστήριος Αλέξανδρος Φιλίππου με την φράση: «νά μάθετε να θεωρείτε συμπολίτες σας τους αγαθούς και ξένους τους κακούς!» Τα έθνη της δεσποτικής Ανατολής δεν θα αγκάλιαζαν με σεβασμό και αγάπη τον Μέγα Αλέξανδρο, αν η παιδεία της οποίας αυτός ήταν φορέας, ήταν παιδεία μόνο για τους Έλληνες, οπότε δεν θα ενδιέφερε κανέναν άλλον από τους ίδιους τους Έλληνες.

Αυτό που στην ουσία κηρύττει ο Κώστας Ζουράρις είναι η επιστροφή στην ξενοφοβική, κλειστή κοινότητα των αρχαϊκών χρόνων, όπου μία κατά βάσιν μαγική θρησκευτικότητα δεν έχει ακόμα διαφοροποιηθεί από τις λοιπές εκφάνσεις του πολιτισμού. Έντεχνα αποσιωπάται η ιστορική περίοδος ανέλιξης του ελληνικού πνεύματος, από τους Σοφιστές και μετά σε οικουμενισμό, διότι ο οικουμενισμός αντενδείκνυται στην προταθείσα συνειδησιακή συρρίκνωση του ελληνοισμού που σήμερα, νομίζω, δεν είναι περισσότερο αποδεκτή απ' όσο ήδη πριν δυόμισυ χιλιάδες χρόνια.

Πέραν αυτών διερωτάται κανείς γιατί τάχα να είναι το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα, εις το οποίο κατά Ζουράρι ο Έλληνας εκ-

παιδευτικός οφείλει σήμερα ομολογίαν πίστεως, λιγότερο επικίνδυνο για την ελληνική ταυτότητα από τον αρχαίο ανθρωπιστικό οικουμενισμό; Ας μην ξεχνάμε ότι και ο χριστιανισμός είναι οικουμενισμός και ότι ο θεοκρατικός οικουμενισμός παραπέμπει, όχι λιγότερο από τον λογοκρατικό, στον Άνθρωπο με την γενική του έννοια και όχι σε κάποιον περιούσιο λαό ή κοινότητα. Συνεκτικό στοιχείο του πρώτου οικουμενισμού είναι ο Λόγος που νοείται ως ενυπάρχων εις όλους τους ανθρώπους. Αντίστοιχη λειτουργία επιτελεί στον δεύτερο ο Πατήρ Πάντων Θεός. Ποίον όφελος για την εθνική ταυτότητα των Ελλήνων απορρέει από την ομολογία πίστεως εις ένα Θεό που αυτός καθεαυτός δεν προσδιορίζεται εθνικά; Ο οποίος νοείται ως το επέκεινα όλων των εθνικών θεσμών και τοπικών παραδόσεων; Είναι παράδοξο, από αυτά που αγαπάει η ιστορία, όταν ένας οικουμενισμός παίρνει εθνικό χαρακτήρα, όταν μία θρησκεία που δεν στηρίζεται στην αθηναϊκή εκκλησία του δήμου αλλά σε μία οικουμενική και καθολική εκκλησία, με το βάρος των αιώνων μετατρέπεται αληθυστικά σε εθνικό κεφάλαιο. Όμως τι συμπέρασμα να βγάλει ο σημερινός άνθρωπος από το γεγονός αυτό; Ότι πρέπει να πιστεύει στον Θεό για να συντηρήσει την εθνική ελληνική μας παράδοση; Μα αν δεν κάνω λάθος, οι μορφές αυτές θρησκευτικότητας, στην ουσία τους πολυθεϊστικές, που συνδέουν την λατρεία της θεότητας με αυτήν των προγόνων, της πόλεως, των ηρώων κ.τ.λ. είχαν απογυμνωθεί, ήδη πολλούς αιώνες προ ελεύσεως Χριστού, μέσω της ελληνικής φιλοσοφικής κριτικής, των ερεισμάτων τους. Δεν γνωρίζει ο Κώστας Ζουράρις μετά από τόσους αιώνες κριτικής σκέψης, έστω διαμεσολαβημένες από την χριστιανική θεολογία, ότι η πίστη στον Θεό οφείλει να είναι υπέρβαση που συντελείται από την ατομική ψυχή και όχι απλή συνέχεια των κοινωνικοπολιτικών μας αταβισμών;

Οι αντιθέσεις: Θεός-Άνθρωπος, Φύση-Νόμος, κλειστή κοινωνία-ανοιχτή κοινωνία, παράδοση-νεωτερικότητα, θρησκευτικότητα-κριτική σκέψη, αριστοκρατική αρχή-δημοκρατική αρχή κ.τ.λ., όλες έχουν βρει, στην μεγάλη πορεία του ελληνικού πολιτισμού,

αυτήν ή την άλλη λύση, τουλάχιστον πρόσκαιρα. Ή αν θέλετε, οριστική λύση δεν βρήκαν ποτέ. Μονοσήμαντη ιστορία του ελληνοισμού δεν υπάρχει: ευθύνη κάθε γενιάς είναι να αποφασίσει ποιο στοιχείο της παράδοσης θα επιλέξει να εξελίξει, περισσότερο ή λιγότερο δημιουργικά, κατά τις ανάγκες και το μέτρο της ιδιοφυΐας της. Αυτή η απόφαση είναι κάθε φορά *ελεύθερη* και *αυτόνομη*, διότι δεν επιβάλλεται από κάποια υποτιθέμενη ιστορική αντικειμενικότητα. Σε τελική ανάλυση *αυτή* η λήψις θέσεως είναι ομολογιακού χαρακτήρα.

ΜΙΑ ΘΟΥΡΥΩΔΗΣ ΣΙΩΠΗ ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ του Νίκου Παναγιωτόπουλου

Η ΑΝΑΛΥΣΗ της «κουλτούρας της σιωπής», με την εθνολογική έννοια του όρου, η οποία φαίνεται να έχει εδραιωθεί στο πεδίο της ελληνικής διανόησης και η οποία εξηγεί, κατά μεγάλο μέρος, την αποστασιοποιημένη, αντικειμενικά τουλάχιστον, στάση των διανοουμένων και των διανοητών σε σχέση με τα «σημερινά κοινωνικά προβλήματα», όπως αυτό της φτώχειας, θα προϋπέθετε μία πραγματική κοινωνιολογία της διανόησης, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τη μεταπολίτευση μέχρι σήμερα, ή τουλάχιστον, μία ανάλυση της σχέσης των αξιών που αναγνώριζε η κοινότητα των διανοουμένων με τη δομή του πεδίου της διανόησης και του επιστημονικού πεδίου, των μηχανισμών που τείνουν να εξασφαλίσουν τον «έλεγχο» και την επικοινωνία, την αποτίμηση και τη μισθοδοσία, την πρόσληψη προσωπικού και την εκπαίδευση.

Η σιωπή όμως αυτή, που μας ξενίζει σ' ένα πρώτο επίπεδο, αν αναλογιστούμε τη μακρόχρονη κυριαρχία της μαρξιστικής παράδοσης στο χώρο των ιδεών¹, δεν πρέπει να μας κάνει να αγνοήσουμε μια άλλη μορφή σιωπής, αυτής δηλαδή που διαχέεται μέσω της φασαρίας την οποία προκαλούν οι ερευνητικές προτάσεις στα πλαίσια των

ποικίλων κρατικών και ευρωπαϊκών προγραμμάτων για τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, καθώς και οι κατευθυνόμενες «έρευνες» των διαφόρων ερευνητικών κέντρων, που τείνουν όλο και περισσότερο να μεταβληθούν σε μελετητικά κέντρα.

Γι' αυτή τη δεύτερη μορφή σιωπής θα έπρεπε ορισμένα αυτόνομα να αποτελέσουν αντικείμενο υπενθύμισης, για να μη συνεχίσουν οι διάφοροι φιλόδοξοι αναλυτές της φτώχειας και του «κοινωνικού αποκλεισμού» να «πριονίζουν», αντικειμενικά (και συχνά υποκειμενικά), «το κλαδί πάνω στο οποίο κάθονται», όπως θα έλεγε ο Wittgenstein.

(Θα έπρεπε να) Είναι κοινός τόπος στο χώρο της κοινωνιολογίας πως η βασική δυσκολία του κοινωνιολόγου αφορά το γεγονός ότι βρίσκεται μπροστά σε προεγκατεστημένες παραστάσεις του αντικειμένου μελέτης του, οι οποίες προκαταλαμβάνουν τον τρόπο σύλληψης και θεώρησης του αντικειμένου και, κατά συνέπεια, επιβάλλουν τον ορισμό του. Μεταξύ αυτών των παραστάσεων, αυτή που εμφανίζεται με τη μορφή του «κοινωνικού προβλήματος» συνιστά, ίσως, ένα από τα πιο δύσκολα προβλήματα².

Η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός, όπως όλα τα «κοινωνικά προβλήματα», αναδεικνύονται σε τέτοια από τους θεσμούς που μετέχουν στη διαμόρφωση της κοινής θεώρησης του κοινωνικού κόσμου, είτε πρόκειται για οργανισμούς και κανονισμούς με στόχο να τα επιλύσουν, είτε πρόκειται για τις κατηγορίες αντίληψης και σκέψης που τους αντιστοιχούν.

Οι συμμετέχοντες σ' όλες αυτές τις έρευνες που κατακλύζουν την αγορά, αντί να επεξεργαστούν μία κοινωνική ιστορία της ανάδυσής και της προοδευτικής συγκρότησης των προβλημάτων αυτών - να εκπονήσουν δηλαδή μία κοινωνική ιστορία της συλλογικής εργασίας που απαιτήθηκε για να γίνουν γνωστά τα προβλήματα αυτά και να αναγνωριστούν ως νόμμοι, δημοσιεύσιμα, δημόσια, επίσημα³, με τρόπο ώστε να κατορθώσουν να συλλάβουν την ειδική λογική που διέπει τις διάφορες κοινωνικές πολιτικές που έχουν ως στόχο την επίλυση αυτών των προβλημάτων - γίνονται οι ίδιοι